

Dan-Ionuț Julean, Dana Julean, Catedralele Unirii la vest de Carpați / The Cathedrals of The Great Union to the West of the Carpathians (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2018)

Abstract:

Un călător atent care ar fi străbătut în ultimele decenii câteva dintre orașele transilvănene, ar fi putut avea senzația că impozantele lăcașuri de cult ortodoxe care le marchează de la distanță conturul au ceva în comun. A apărut, iată, o carte care evidențiază temeiul acestei impresii.

Aflăm din caseta tehnică a lucrării că aceasta reprezintă răspunsul Filialei Județene Cluj a Uniunii Arhitecților din România la împlinirea a 100 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România. CV-urile autorilor se constituie dintru început în promisiunea unei tratări competente, ambii fiind cadre universitare specializate în istoria arhitecturii[1]. Este adevărat, domeniul lor de referință îi trimite spre istoria arhitecturii antice și medievale, dar această ieșire din contingent aparține unor specialiști familiarizați cu perspectiva istorică.

Un plus de orientare în domeniu îl anunță autorul „Cuvântului înainte”, Augustin Ioan, profesor universitar, directorul Departamentului de Istoria Arhitecturii și Conservarea Patrimoniului de la Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” din București[2]. În textul său, acesta din urmă realizează o poziționare în context a temei, prezentând programul de construire a marilor biserici ortodoxe în orașele transilvănene, în deceniile patru și cinci ale secolului trecut, ca pe un „gest de putere explicit”, menit să implanteze niște piloni ai românismului în centre urbane din care lipseau tocmai elementele arhitectonice care să-i reprezinte pe români. Prefațatorul stabilește astfel filiația între stilul neoromânesc, naționalism și Biserica Ortodoxă Română, instituită, observă el, ca „biserica națională”. Completăm aserțiunea sa cu postulatul constituțional de la 1866 și 1923 care mergea mai departe, proclamând forma instituțională a ortodoxiei românești ca „biserica dominantă”, compensând, la 1923, Biserica Română Unită cu rangul al doilea, acela de „Biserica românească”.

Dan-Ionuț Julean continuă interpretările magistrului său bucureștean referindu-se la naționalismul cultural profesat de Nicolae Iorga ca doctrină politică și ca fundal ideologic pentru campaniile sale de pedagogie națională. Tot marele istoric este autorul și promotorul raționamentului conform căruia unirea politică a românilor trebuie să fie urmată de „unirea sufletească”, constând în reprezentarea unui ansamblu de valori istorice, literare și artistice care să susțină edificarea unui sentiment unitar al identității pentru toate ramurile națiunii române reunite la 1918-1920 între frontierele unui singur stat. Înțelegem astfel că Nicolae Iorga nu a lipsit dintre susținătorii programului din care, ca să-l cităm pe autorul principal al cărții, au rezultat „catedralele Unirii”, numite câteodată „catedrale regale”.

Dan-Ionuț Julean se absolvă pe sine, pe noi deopotrivă, de ambiguități și confuzii, arătând prin ghilimelele de rigoare că el a preluat din discursul cotidian al epocii studiate numele de „catedrală” pentru niște edificii de proporții care nu erau neapărat biserici episcopale. El nu are nicio reținere în a evidenția în repetate rânduri că Biserica s-a aliniat după 1918 unui curent în cadrul căruia arhitectura devenise vectorul unei politici de stat, prin asumarea unui limbaj plastic național cunoscut sub denumirile de „neoromânesc”, „neobrâncovenesc” sau „neobizantin”.

Consultând o bibliografie corespunzătoare scopurilor urmărite, autorii au redactat, înaintea abordării temelor promise în titlu, trei capitole conceptuale: 1. Un discurs teoretic. Stat și națiune; 2. Un discurs istoric. Transilvania și „tradiția românească”, în sfârșit, 3. Un discurs arhitectural. Spiritualitate și ideologie de stat. Probabil, au urmărit prin aceste texte să-și ofere lor înșile și cititorilor deopotrivă mijloacele noționale în vederea înțelegerii finalității unor edificii atât de marcate de ideologia națională. Ei și-au asigurat fondul teoretic frecventând lucrările unor analiști ai naționalismului care și-au dobândit deja statutul de clasici: Eric J. Hobsbawm, Anthony D. Smith, Paul Garde, D. D. Roșca sau Sorin Alexandrescu. Pe urmele lui Paul Garde, i-au identificat pe români ca făcând parte din categoria „națiunilor de tip german”, etnice, organiciste, deosebite de națiunile civice, „de tip francez”. Modelul german presupune existența unui imaginar colectiv bazat pe unitatea de limbă, sânge și pământul patriei. În acest orizont, statul nu este un dat preexistent, ci o entitate pe care națiunea și-o construiește prin acțiuni politice sau războaie pentru independență și unitate. Căutând rădăcinile naționalismului interbelic, ei au ajuns până la Simion Bărnuțiu și la gândirea romantică a pașoptiștilor.

În cel de-al doilea capitol teoretic apar totuși elemente de evaluare concretă atunci când autorii introduc constatarea că arhitectura bisericească românească din Transilvania, anterioară Primului Război Mondial, nu reflectă un caracter identitar național. Apreciind biserica ortodoxă brașoveană din Piața Sfatului (1895-1899) și catedrala mitropolitană din Sibiu (1902-1906) drept excepții, prin trăsăturile lor neobizantine, ei constată prezența cvasiexclusivă a barocului, stilul oficial al Imperiului Habsburgic.

Așadar, postulează Ionuț și Dana Julean,

„prima biserică ortodoxă națională românească construită în Transilvania și cea mai importantă ca semnificație a fost Catedrala Încoronării de la Alba Iulia, tocmai în locul unde, la 1 Decembrie 1918, Marea Adunare Națională votase «rezoluția» prin care se pecetluia Unirea Transilvaniei cu regatul Român”.

Marcată de entuziasmul imprimat de atmosfera din anul centenar, această adevărată declarație trebuie luată cum grano salis. În stare de proiect, apoi în primii ani de existență, edificiul era numit și apreciat ca „biserică de încoronare”, el devenind catedrală abia în 1929, când lăcașul de cult a început să fie folosit în mod oficial de episcopul armatei, numit și „episcop de Alba Iulia”. Amplasamentul său este apropiat, dar nu coincide cu cel în care a fost votată la 1 decembrie 1918 rezoluția Unirii. În fine, actul prin care se „pecetluia” unirea Transilvaniei cu România a fost mai degrabă Tratatul de la Trianon, semnat la 4 iunie 1920. Entuziasmul indus de atmosfera din anul centenarului a marcat într-o oarecare măsură stilul scriiturii. De fapt, cartea joacă și rolul de catalog al expoziției dedicate de Filiala Județeană Cluj a Uniunii Arhitecților din România acestei importante aniversări. Un efect în acest sens îl constituie și abundența inițialelor majuscule, precum în următorul text:

„Acțiunile politico-statale de unificare și, totodată, de confirmare a Unirii, au culminat cu momentul mult așteptat al Încoronării Regilor Întregitori în 1922, la Alba-Iulia, «capitala» Transilvaniei – devenită „inima” noului Stat –, ca «act

fondator al unui nou regim», în acest caz, Regatul României Mari” (p. 34).

Este interesant demersul intelectual prin care autorii pun la baza „inventării tradiției României Mari” două călătorii cărora li se conferă un caracter inițiativ. Este vorba de primul drum făcut de regele Ferdinand și de regina Maria prin Transilvania, în mai-iunie 1919, de la Oradea la Brașov, prin 20 de orașe și comune între care și Alba Iulia, fiind pretutindeni întâmpinați cu manifestații de simpatie de noii lor supuși. Este vorba, de asemenea, de înaintarea armatei române ca forță militară eliberatoare prin Transilvania, de la Carpații Orientali la Tisa, din noiembrie 1918 în aprilie 1919.

Buna documentare bibliografică se remarcă și în realizarea celui de-al treilea capitol teoretic, referitor la discursul arhitectural. Fără a-l ignora pe specialistul deja clasic, Grigore Ionescu, Dan-Ionuț Julean intră în dialog cu autori actuali, care și-au publicat lucrările în Occident sau în țară, precum Luminița Machedon și Ernie Scoffham, Ada Ștefănuț, Carmen Popescu sau Augustin Ioan. De asemenea, el și-a valorificat propria teză de abilitare realizată în 2017, Arhitectură și identitate. Microistorii arhitecturale între influențe și confluente locale, și care-l recomandă pentru contribuția din anul următor.

Tratând „stilul național” în arhitectură ca pe un instrument al exprimării identității, el îi evidențiază din nou caracterul ideologic, raportându-l la coordonatele istoriei artei și ale celei politice. Fondatorii, de la Ion Mincu (1952-1912) la Petre Antonescu (1873-1965), au revitalizat motivele oferite de vechile biserici, conace, cule și palate, considerându-le expresii ale unei estetici monumentale autentice, adecvate peisajului urban al statului modern. Animați de o stare de spirit naționalistă, românii au respins stilurile istorice (neoclasic, neogotic, neorenescentist) și în bună măsură eclectismul Vestului, preferând să-și grefeze valorile plastice tradiționale pe curentele din generațiile următoare, Art nouveau sau Art déco.

Statalitatea de după 1918 își cerea și ea expresia arhitectonică rezultată din simbioza tradiției cu înnoirea. România Mare trebuia să primească ofranda edificiilor cu încărcătură simbolică oferită de noul stil național, devenit „stilul neoromânesc”.

În următorul capitol, Catedralele Unirii, Dan-Ionuț Julean își asumă din nou un text al lui Eric J. Hobsbawm ca principal model de abordare, această observație nefiind nicidecum o critică[3]. Apare și acolo un monarh cu valoare arhetipală, Wilhelm al II-lea, ca și Ferdinand I pentru români, de asemenea, aspirația împlinirii unui obiectiv național secular.

În catalogul-album din 2018 sunt evocate antecedentele „catedrelor Unirii”: străzile din fiecare oraș ardelean purtând numele regelui Ferdinand sau al reginei Maria, înălțarea unor statui reprezentându-i pe suveranii Unirii.

În privința contextului ceremoniei încoronării de la Alba Iulia, textul recenzat este susceptibil de câteva amendamente. Proiectul evenimentului nu s-a născut după 1918, ci în Bucureștiul anului 1915, în cercurile filoantantiste. În iunie 1920 a fost instituită o comisie ad hoc a încoronării, prezidată de generalul Constantin Coandă, fost prim ministru, și din care făcea parte, firește, mitropolitul primat. Este adevărat însă că scenariul final al ceremoniei a fost rodul unor discuții și compromisuri reciproce între Ion I. C. Brătianu și mitropolitul primat Miron Cristea, cei doi fiind foarte apropiați. Ideea construirii la Alba Iulia a unei biserici a încoronării i-a aparținut lui Nicolae Iorga. Ungerea regelui cu „sfântul și marele mir” nu a fost exclusă la intervenția Bisericii Catolice. La acest sacrament, susținut de mitropolitul primat, s-a renunțat deoarece ar fi însemnat pentru Ferdinand investitura divină. Ori, ca și predecesorul și unchiul său Carol I, el era un rege constituțional, legea fundamentală postulând că „Toate puterile Statului emană de

la națiune”, inclusiv cele ale suveranului, care le exercita prin delegație.

Aflăm din paginile următoare că lucrarea ca atare a rezultat dintr-un program de cercetare mai îndelungat, finalizat doar în 2018. Ipostaza ei de album și documentarea la fața locului constituie merite ale autorilor, care au întreprins turnee de cercetare, pentru fiecare caz în parte, reținând instantanee fotografice de calitate și citind pisaniile.

Data fiind natura cărții, destinată unei aniversări importante și publicului unei expoziții, este de apreciat tensiunea emoțională cu care a fost descrisă ceremonia încoronării regelui Ferdinand și a reginei Maria, la Alba Iulia, în 15 octombrie 1922.

Catedrala Încoronării, după cum o înfățișează și catalogul-album, a fost prototipul seriei de 15 biserici, descrise în ordinea finalizării lucrărilor de construcție. Pe lângă cea prezentată, în atenția autorilor au intrat catedrala din Cluj, bisericile din Mediaș, Târgu Mureș, Turda, catedrala din Miercurea Ciuc, bisericile din Sighișoara, Bistrița, Satu Mare, Reșița, Hunedoara, Orăștie, catedrala din Timișoara, bisericile din Târnăveni și Aiud.

Pentru fiecare lăcaș de cult în parte, autorii au reținut, în cadrul unei micromonografii, date referitoare la contextul inițierii construcției, amplasament, punerea pietrei de temelie, ceremonia sfințirii, apoi, prezentarea arhitecților, pictorilor, sculptorilor iconostaselor și ai mobilierului, a firmelor constructoare și a materialelor folosite, descrierea planimetriei, a elementelor arhitectonice și artistice de ansamblu și de detaliu.

Această lucrare acoperă o zonă albă existentă până la apariția ei în istoriografia românească de profil. Importanța sa este asigurată și de faptul că a fost realizată de arhitecți cu deschidere spre aspectele metodologice și interpretative ale istoriografiei. Caracterul bilingv, român-englez, îi sporește accesibilitatea. Revenind la ilustrație, apreciem opțiunea pentru fotografia alb-negru, care asigură acuratețea detaliului și o sugestie arhaizantă într-o perioadă în care imaginea fotografică color s-a banalizat prin omniprezență și accesibilitatea dusă la extrem de telefoanele mobile.

Keywords: churches, Transylvania, union with Romanian Kingdom